

УДК 343.13: [343.15:343.121-056.34]

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v99.2023.18>

О. І. Тищенко

ПЕРЕДАННЯ ОСОБИ НА ПІКЛУВАННЯ ОПІКУНАМ, БЛИЗЬКИМ РОДИЧАМ ЧИ ЧЛЕНАМ СІМ'Ї З ОBOB'ЯЗКОВИМ ЛІКАРСЬКИМ НАГЛЯДОМ ЯК ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД

Постановка проблеми. Особа, яка страждає на психічні розлади, має високий рівень правового захисту, водночас її конституційні права та свободи можуть бути обмежені з метою вирішення завдань кримінального провадження. Зокрема, вітчизняним кримінальним процесуальним законодавством врегульовано можливість обрання щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру (далі – ПЗМХ) або вирішувалося питання про їх застосування, двох запобіжних заходів: 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; 2) поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають їх небезпечну поведінку (ч. 1 ст. 508 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК)). Проблематика застосування цих заходів обумовлена відсутністю законодавчої регламентації порядку їх обрання, що не сприяє єдності правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці кримінального процесу проблематика застосування запобіжного заходу у вигляді передання особи на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом була досліджена у наукових працях Т. Г. Фоміної [1, с. 395–411]; В. В. Печко [2, с. 108–112]; А. В. Ткача [3, с. 109–111]; Н. М. Сенченко [4, с. 130–141] та інших вчених.

Метою статті є висвітлення окремих питань процесуального порядку застосування запобіжного заходу у вигляді передання особи на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відсутність законодавчої регламентації сутності та порядку застосування цього запобіжного заходу спонукала правозастосовників до використання схожих нормативних орієнтирів, а саме: ст. 180 КПК (особиста порука), ст. 493 КПК (передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд). На їх базових положеннях ґрунтуються і наукові пропозиції щодо унормування передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом [1, с. 399–400], що є цілком виправданим, оскільки ці запобіжні заходи за способом впливу на особу пов'язані з гарантією третіх осіб [5, с. 746]. Тому, беручи за основу таку схожість, керуючись матеріалами власного емпіричного дослідження, розглянемо ключову проблематику застосування цього запобіжного заходу.

По-перше, умовою для обрання вказаного запобіжного заходу у вигляді передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим

лікарським наглядом є наявність їхньої згоди, на чому неодноразово наголошувалося у наукових працях [5, с. 890; 2, с. 110–111; 1, с. 399; 4, с. 138]. Така згода означає, що особа усвідомлено погоджується на передання у межах дії запобіжного заходу їй на піклування особи, яка страждає на психічні розлади. Згода особи може бути висловлена в письмовій формі (що додається до клопотання про обрання цього запобіжного заходу) або усній формі (що встановлюється у судовому засіданні під час вирішення питання щодо застосування такого запобіжного заходу). За відсутності згоди взяти на себе обов'язки піклування, такий запобіжний захід не може бути обраний, що демонструє, зокрема, витяг із ухвали слідчого судді: «при розгляді клопотання слідчим суддею *не може бути застосовано* до Особа_4 запобіжний захід у вигляді передання особи на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом, оскільки жодна особа не виявила такого бажання і з клопотаннями до суду не зверталась» [6]. В іншій ухвалі вказано, що особа є суспільно небезпечною, а її законний представник – рідна мати, в судовому засіданні наполягала на поміщенні сина до закладу з надання психіатричної допомоги. Вона вважала, що її син є суспільно небезпечним і на нього ніхто із рідних не має дієвого впливу [7].

У цьому контексті слід навести пропозицію А. В. Ткача щодо передання особи на поруки законному представнику або лікарю-психіатру (за наявності згоди) для здійснення амбулаторного нагляду у разі відсутності близьких родичів/опікунів [3, с. 139]. На наш погляд, законодавцю не слід обмежувати коло осіб, яким може бути передана на піклування особа, яка страждає на психічні розлади. Це може бути будь-яка людина, яка виявила згоду та заслуговує на довіру слідчого судді, суду, що визначається з урахуванням її загальної характеристики (зокрема, професії, репутації, віку, стану здоров'я, судимості тощо) та її спроможності забезпечити належну реалізацію запобіжного заходу. В свою чергу, усвідомлена згода особи, яка страждає на психічні розлади, не є обов'язковою умовою обрання цього запобіжного заходу (на відміну від особистої поруки та передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків). Це пояснюється наявністю в особи психічного розладу, внаслідок якого вона не розуміє значення своїй дій та не може керувати ними. Тобто усвідомлено погодитися із особою піклувальника вона не може, за винятком ситуацій, в яких спостерігається покращення її психічного стану.

По-друге, відсутність законодавчої регламентації обов'язків, що покладаються на особу, якій передається на піклування особа, яка страждає на психічні розлади, призводить до поліваріантної судової практики, де мають місце ухвали, в яких:

а) обов'язки, передбачені ст. 194 КПК, покладаються на особу, щодо якої вирішується питання про застосування цього запобіжного заходу [8]. На наш погляд, покладати такі обов'язки на особу, психічний стан якої не дозволяє їх виконувати, позбавлене сенсу;

б) обов'язки визначаються, виходячи із сутності запобіжного заходу, наприклад, в такий спосіб: «зобов'язати законного представника... *забезпечити належне піклування* відносно Особа_5 *з доступом до обов'язкового лікарського нагляду*» [9]. Цей судовий підхід більше імponує, але суд не роз'яснив, що слід розуміти під «належним піклуванням»;

в) обов'язки не визначені взагалі [10; 11; 12]. Така судова практика заслуговує критичної оцінки, адже виходячи із сутності запобіжного заходу у вигляді передання особи на піклування, обов'язки мають покладатися як на суб'єкта, який надав згоду на піклування, так і на медичний заклад;

г) обов'язки покладаються на суб'єкта, який надав згоду на піклування, наприклад: «Зобов'язати матір Особа_5 – Особа_7 забезпечувати його прибуття до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку. Зобов'язати Особа_7, на піклуванні якої перебуватиме Особа_5... організувати лікарський нагляд за ним, а також забезпечити дотримання вимог цієї ухвали. Зобов'язати Особа_7 забезпечити прибуття Особа_5 за кожною вимогою до слідчого судді чи суду або до іншого органу державної влади: прокуратури, органу досудового розслідування, експертної установи, у межах даного кримінального провадження; та його утримання від спілкування з малолітньою потерпілою Особа_8» [13].

На наш погляд, саме останній судовий підхід є правомірним, оскільки визначені в цій ухвалі обов'язки покладаються на суб'єкта, який дав згоду на піклування (а не на особу, щодо якої передбачається застосування ПЗМХ, як вказується в деяких ухвалях [8]); чітко конкретизовані (на відміну від застосування судами широкого формулювання обов'язків, наприклад, в такий спосіб: «забезпечити належне піклування з доступом до обов'язкового лікарського нагляду», що має місце в окремих ухвалях [9]); адаптовані до специфіки цього запобіжного заходу (про що свідчить формулювання обов'язку забезпечити лікарський нагляд).

Підсумовуючи, маємо зауважити, що з метою забезпечення дієвості запобіжного заходу у вигляді передання особи на піклування з обов'язковим лікарським наглядом на суб'єкта, який надав згоду на піклування, ухвалою слідчого судді, суду можуть покладатися як загальні (визначені частинами 5, 6 ст. 194 КПК), так і спеціальні (доставити особу до медичного закладу для здійснення лікарського нагляду) обов'язки. При цьому ми не бачаємо необхідності в їх окремій законодавчій регламентації, як пропонують окремі науковці [1, с. 397–399; 2, с. 110–112].

По-третє, умовою застосування цього запобіжного заходу є здійснення обов'язкового лікарського нагляду (що прямо впливає із назви запобіжного заходу), який реалізується відповідно до ст. 12 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. у формі амбулаторної психіатричної допомоги [14]. Водночас в абсолютній більшості випадків суди не покладають на конкретний медичний заклад обов'язок реалізації лікарського нагляду [10; 11]. Натомість Н. М. Сенченко вважає, що в ухвалі про застосування цього запобіжного заходу слід конкретизувати основні моменти відповідного лікарського нагляду, а саме це стосується строку, кількості та частоти оглядів лікарем [4, с. 139]. У свою чергу, В. В. Печко підкреслює важливість вчасного реагування медичним працівником на зміну стану пацієнта в бік погіршення та висловила переконання у зобов'язанні медичного працівника повідомляти орган досудового розслідування у разі виявлення таких змін в стані особи, якій застосовано запобіжний захід [2, с. 113].

На наш погляд, в ухвалях слідчого судді, суду має бути вказаний медичний заклад, на який покладається обов'язок здійснювати лікарський нагляд за станом здоров'я особи, щодо якої передбачається застосування ПЗМХ [13; 15], із визначен-

ням його обов'язку повідомляти дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про зміну психічного стану особи як у бік погіршення (що може свідчити про суспільну небезпеку особи і необхідність зміни запобіжного заходу на більш суворий), так і в бік покращення (що може стати підставою для скасування запобіжного заходу).

По-четверте, строки застосування цього запобіжного заходу в законі не передбачені, тому у більшості ухвал такий строк не визначений. Втім, на нашу думку, слід визнати правомірною практику тих суддів, які визначають такий запобіжний захід строком на шістьдесят днів [8] або два місяці [11]. На підтримку власної позиції зауважимо, що у межах цього запобіжного заходу на суб'єкта, якому передається на піклування особа, покладаються процесуальні обов'язки. В свою чергу, згідно ч. 7 ст. 194 КПК обов'язки, передбачені частинами 5, 6 цієї статті, можуть бути покладені на підозрюваного, обвинуваченого на строк не більше двох місяців, при цьому у разі необхідності цей строк може бути продовжений. Вважаємо застосування цієї норми релевантною і щодо процесуальних обов'язків особи, якій передана на піклування особа у межах дії цього запобіжного заходу.

Висновки. Наведені проблемні аспекти застосування запобіжного заходу у вигляді передання особи на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом можна усунути шляхом належної законодавчої регламентації цього запобіжного заходу.

Література

1. Фоміна Т. Г. Теоретичні та процесуальні основи застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві України: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 629 с.
2. Печко В. В. Інститут застосування примусових заходів медичного характеру у кримінальному процесі України : дис. ... докт. філософії : 12.00.09 / Донец. держ. ун-т внутр. справ. Маріуполь, 2021. 207 с.
3. Кач А. В. Процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 264 с.
4. Сенченко Н. М. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 224 с.
5. Кримінальний процес України = Criminal process of Ukraine: Академічний курс: у 3 т. Т. 1: Загальна частина / [В. Т. Нор, Н. Р. Бобечко, М. В. Багрій та ін.]; за заг. ред. акад. НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В. Т. Нора, д-ра юрид. наук, проф. Н. Р. Бобечка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.
6. Ухвала слідчого судді Московського районного суду м. Харкова від 24 січня 2023 р. у справі № 643/477/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108555462>
7. Ухвала Кагарлицького районного суду Київської області від 22 грудня 2022 р. у справі № 368/929/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108220735>
8. Ухвала слідчого судді Соснівського районного суду м. Черкаси від 11 квітня 2023 р. у справі № 712/3427/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110219465>
9. Ухвала слідчого судді Золотоніського міськрайонного суду від 30 листопада 2022 р. у справі № 695/2440/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107577944>
10. Ухвала слідчого судді Малинського районного суду Житомирської області від 17 січня 2023 р. у справі № 283/2210/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108425324>
11. Ухвала Драбівського районного суду Черкаської області від 4 травня 2023 р. у справі № 692/364/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110641950>

12. Ухвала Київського апеляційного суду від 2 травня 2023 р. у справі № 753/7745/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109508858>

13. Ухвала слідчого судді Придніпровського районного суду м. Черкаси від 21 серпня 2021 р. у справі № 711/5300/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99155571>

14. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>

15. Ухвала Контотпського міськрайонного суду Сумської області від 21 липня 2021 р. у справі № 577/2646/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98661260>

Анотація

Тищенко О. І. Передання особи на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом як запобіжний захід. – Стаття.

У статті розглянуто особливості застосування запобіжного заходу у вигляді передавання особи на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом. На підставі аналізу матеріалів судової практики застосування вказаного запобіжного заходу виявлено, що умовою його обрання є наявність усвідомленої згоди особи взяти на себе обов'язки піклування. В свою чергу, згода особи, яка страждає на психічні розлади, не є обов'язковою умовою обрання цього запобіжного заходу. Зауважено на недоцільності законодавчого обмеження кола осіб, яким може бути передана на піклування особа, яка страждає на психічні розлади. Підсумовано, що з метою забезпечення дієвості запобіжного заходу у вигляді передавання особи на піклування з обов'язковим лікарським наглядом на суб'єкта, який надав згоду на піклування, ухвалою слідчого судді, суду можуть покладатися як загальні (визначені частинами 5, 6 ст. 194 КПК), так і спеціальні (доставити особу до медичного закладу для здійснення лікарського нагляду) процесуальні обов'язки.

Підкреслено, що умовою застосування цього запобіжного заходу є здійснення обов'язкового лікарського нагляду. Втім в абсолютній більшості випадків суди не покладають на конкретний медичний заклад обов'язок реалізації лікарського нагляду. Зроблено висновок про те, що в ухвалах слідчого судді, суду має бути вказаний медичний заклад, на який покладається обов'язок здійснювати лікарський нагляд за станом здоров'я особи, щодо якої передбачається застосування ПЗМХ із визначенням його обов'язку повідомляти дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про зміну психічного стану особи як у бік погіршення (що може свідчити про суспільну небезпеку особи і необхідність зміни запобіжного заходу на більш суворий), так і в бік покращення (що може стати підставою для скасування запобіжного заходу).

Ключові слова: запобіжний захід, примусові заходи медичного характеру, процесуальні обов'язки, ухвала слідчого судді, суду.

Summary

Tyshchenko O. I. Transferring of a person custody to guardians, close relatives or family members with mandatory medical supervision as a preventive measure. – Article.

The article examines the peculiarities of the application of a preventive measure by transferring custody of a person to guardians, close relatives or family members with mandatory medical supervision. Based on the analysis of the materials of the judicial practice of the application of the specified preventive measure, it is found that the condition for its selection is the informed consent of the person to assume the duties of guardianship. In turn, the consent of a person suffering from mental disorders is not a mandatory condition for choosing this preventive measure. The impracticality of the legislative limitation of the circle of persons to whom a person suffering from mental disorders can be entrusted is noted. It is summarized that in order to ensure the effectiveness of a preventive measure in the form of transferring a person to guardianship with mandatory medical supervision of a subject who agreed to guardianship, by definition of the investigating judge, the court can be relied upon as general (defined by Parts 5, 6 of Article 194 of the CPC), as well as special procedural duties (deliver a person to a medical institution for medical supervision).

It is emphasized that the condition for the application of this preventive measure is mandatory medical supervision. However, in the vast majority of cases, the courts do not impose the duty of medical supervision on a specific medical institution. It is concluded that in the decision of the investigating judge, the court should specify the medical institution, which is entrusted with the duty to carry out medical supervision of

the health of the person, in relation to whom the compulsory medical measures are intended to be applied, with the definition of its duty to inform the inquirer, the investigator, the prosecutor, the investigating judge, the court about a change in the person's mental state both in the direction of deterioration (which may indicate the public danger of the person and the need to change the preventive measure to a more severe one), and in the direction of improvement (which may be the basis for the cancellation of the preventive measure).

Key words: preventive measure, compulsory medical measures, procedural duties, decision of the investigating judge, court.